Фрідріх Дюрренматт

Аварія. Одна з іще можливих історій

Перекладач: Катерина Гловацька

Частина перша

Чи бувають ще історії, гідні уваги, історії для письменників? Якщо хтось не хоче говорити про себе, романтично, лірично узагальнювати своє "я", якщо він не відчуває потреби оповідати про свої сподівання й поразки, про те, як він спить із жінками, оповідати щиро — наче щирість може все це піднести до узагальнення, а не просто надати йому медичної чи, в кращому разі, психологічної вартості,— якщо хтось не хоче цього робити, а воліє скромно лишитися в затінку, тактовно приховуючи особисте, вдивляючись у своє творіння, як різьбяр у свій матеріал, формуючи його та навчаючись на ньому і, мов деякі класики, намагаючись не перейматися зразу відчаєм, коли звідусіль витикається очевидна нісенітниця, тоді писати стає ще важче, самотніше й непотрібніше; добра оцінка в історії літератури нічого не варта — хто тільки не діставав добрих оцінок, яке тільки партацтво не відзначувано! — та вимоги дня важать куди більше. Але і тут постає суперечність і труднощі збуту. Життя пропонує нам самі розваги: ввечері кіно, поезія на шпальтах щоденної газети, а за більші гроші — залежно від суспільного становища, але вже починаючи від одного франка,— їм треба душі, зізнання, щирості, вони вимагають уже вищих цінностей, моралі, ходових сентенцій, щось треба долати або щось стверджувати, часом християнство, часом модний відчай, і все це — література. Та коли автор відмовляється робити це, відмовляється дедалі дужче й рішучіше, розуміючи, що засади його творчості — в ньому самому, в його свідомості й підсвідомості, дозованих залежно від обставин, у його вірі і в його сумнівах? Коли він до того ж гадає, що саме це анітрохи не обходить публіки і їй стане того, що він пише, відтворює, формує; треба

тільки спокусливо показувати поверхню, тільки її, працювати над нею, а про все інше мовчати, нічого не коментувати й зайвого не базікати? Дійшовши такого висновку, він неодмінно спиниться й безпорадно завагається, це неминуче. Тоді виникає почуття, що більше нема чого розповідати, що слід поважно подумати про відставку, можливо, варто ще написати кілька сторінок, але взагалі лишається тільки вдатися в біологію — аби хоч подумки наблизитися до цього виверження людства, до майбутніх мільярдів, до жіноцтва, що без упину їх народжує,— або в фізику, в астрономію, щоб скласти собі уявлення про ту клітку, що в ній ми тупцюємось. Решта все — для ілюстрованих часописів, для "Лайфа", "Матча", "Квіка", "Зі унд Ер": президент у кисневому наметі, дядечко Булганін у своєму садку, принцеса зі своїм коханцем, капітаном авіації, кінозірки и багатії, що швидко змінюють одне одного: про них ще тільки починають говорити, а вони вже виходять із моди. Додати до цього буденщину, в моєму випадку,— західноєвропейську, точніше — швейцарську, погану погоду і погану кон'юнктуру, клопіт і турботи, хвилювання з приводу всіляких особистих справ, але без зв'язку із всесвітніми, без зв'язку з перебігом важливих чи безглуздих подій, цією чергою необхідностей.

Доля покинула кін, де йде вистава, і чатує за лаштунками: не кажучи вже за ходову драматургію, на першому плані завжди лиховини, хвороби, кризи. Навіть війна починає залежати від того, чи провістить електронний мозок її рентабельність, хоча відомо, що цього не станеться, поки лічильні машини працюють правильно. Тільки поразку ще можна вирахувати математично, та горе, якщо люди почнуть вдаватися до недозволених засобів і фальшувати штучний мозок. Але й це не найстрашніше — гірше, коли скрутиться якась гайка, зламається якась шпулька, не так спрацює якийсь маніпулятор — і настане кінець світу через коротке замикання чи технічну помилку. Тож тепер людям не загрожує ані Бог, ані кара, ні доля, як у П'ятій симфонії, зате — нещасні випадки на дорогах, прорив греблі через помилку в розрахунках, вибух заводу атомних бомб через неправильно встановлений реактор чи з неуважності якогось оператора.

У цей світ аварій і веде нас шлях, що на його курному узбіччі поряд із рекламними стендами про взуття фірми Балі, про "студебекери", морозиво й надгробки жертвам катастроф можна ще натрапити й на історії, варті уваги, де в пересічній особі нараз проступають риси всього людства, дрібна подія мимохіть перетворюється на загальнозначущу, виявляються суд і правосуддя, а може, й милосердя, випадково спіймане, відбите в моноклі якогось п'янички.

Частина друга

Нещасний випадок, правда, не страшний, аварія, та й годі: Альфредо Трапс, текстильник за фахом, сорока п'яти років, ще зовсім не огрядний, приємний на взір, з пристойними манерами, хоча вони й зраджують певну муштру, крізь яку прозирає щось примітивне, щось від вуличного крамаря,— одне слово, цей сучасний чоловік саме їхав на своєму "студебекері" широкою сільською вулицею і вже сподівався десь за годину добутися до містечка, де жив, як нараз машина спинилася. Не їхала далі — й край. Безпорадно стояла вона, поблискуючи червоним лаком перед невеличким пагорбом, що через нього пролягала дорога; на півночі в небі зависла купчаста хмара, а на заході сяяло ще високе, майже як у полудень, сонце. Трапс викурив сигарету й заходився біля машини.

Господар гаража, що врешті перетягнув "студебекера" до себе, не брався полагодити машину раніше, як до завтрашнього ранку — в ній, мовляв, не поступав бензин. Чи мав він слушність чи ні, важко було перевіяти, та й не варто; людей тепер віддано на поталу автомеханікам, як колись лицарям-розбійникам, а ще перед тим — місцевим богам і демонам. Зручніше було б за півгодини повернутися на залізничну станцію й поїхати хоч трохи складнішим, але найкоротшим шляхом додому, до своєї дружини, до дітей — чотирьох хлопців,— але Трапс поклав за краще переночувати.

Була шоста година довгого літнього дня, сонце ще припікало, село, що край нього стояв гараж, було привітне, розкидане поміж лісистими

пагорбами, на одному— церква, пасторський дім і старезний дуб з міцним залізним обруччям та підпорами, скрізь солідно й чисто, навіть гній перед селянськими будинками старанно складений і прикритий. В селі була невелика фабрика, чимало пивничок і заїздів, про один із них Трапс часто чув добре слово, але там усі кімнати позаймали члени спілки скотарів, і текстильному комівояжерові порадили піти до однієї вілли, де часом приймали пожильців.

Трапс вагався. Ще була можливість поїхати поїздом, та його знаджувало сподівання якоїсь пригоди: бувають же по селах дівчата, що шанують текстильних комівояжерів, як оце недавнечко в Гросбістрінгені. Трапс підбадьорився й рушив до вілли. На церкві задзвонили дзвони. Навстріч йому йшли, мукаючи, корови. У чималому садку стояв двоповерховий сільський будинок — сліпучо-білі стіни, плаский дах, зелені жалюзі,— майже схований у кущах, буках та ялинах; од вулиці — квіти, здебільшого троянди; між них літній чоловічок у шкіряному фартусі, мабуть, господар, порав легку садову роботу.

Трапс назвав себе й попросився переночувати.

— Ваш фах? — спитав старий.

Попахкуючи сигарою, він підійшов до паркана, та його ледь видно було за хвірткою.

— Я текстильник.

Старий пильно розглядав Трапса, дивлячись, як усі далекозорі люди, понад окулярами — невеличкими, без оправи.

— Авжеж, ви можете тут переночувати. Трапс спитав за ціну.

Звичайно він нічого не бере з пожильців, пояснив старий, він тут сам, син живе в Сполучених Штатах, а про нього дбає економка, мадмуазель Сімона, тож він часом залюбки дає кому-небудь притулок.

Комівояжер подякував. Зворушений цією гостинністю, він подумки відзначив, що в селі ще зберігся лад і звичаї предків. Хвіртка відчинилася. Трапс розглянувся навколо: стежки, посипані жорствою, моріжки, багато тінявих закутків, яскраві сонячні галявини.

Сьогодні ввечері він чекає гостей, сказав старий, коли вони підійшли до квітника, і заходився старанно обрізати трояндовий кущ. Прийдуть друзі, що живуть по сусідству, в селі чи трохи далі, біля пагорбів, пенсіонери, як і він: вони оселилися в цьому підгір'ї, бо тут м'який клімат і зовсім не відчутно фену, всі вони самотні вдівці, цікаві до чогось нового, свіжого, живого, тож він радий буде запросити пана Трапса повечеряти і збути час в їхньому чоловічому товаристві.

Комівояжер сторопів. Власне, він збирався повечеряти в селі, в тому гарному готелі, та не зважився відхилити запрошення, бо почувався боржником. Він ночуватиме тут безкоштовно, тож йому не хотілося виглядати міським нечемою. Трапс удавано зрадів, і господар повів його в будинок, на другий поверх. Затишна кімната, водогін, широке ліжко, стіл, зручне крісло, картина Годлера на стіні, на полицях — книжки в старовинних шкіряних палітурках. Комівояжер відкрив свою валізку, вмився, поголився, видушив на себе хмару одеколону, підійшов до вікна й закурив сигарету.

Велике сонячне коло сідало між пагорбами додолу й осявало букові дерева. Трапс швидко перебіг подумки події сьогоднішнього дня: угода з Ротахерським акціонерним товариством — непогано, клопіт з Вільдгольцом, зажадав п'ять відсотків, нахаба, ого! Ну, він ще скрутить йому в'язи. Тоді зринули думки про щоденне, безладне,— сподіваний флірт у готелі "Турін", вагання, чи купити найменшому (він любив його найдужче) електричну залізничку; чемність і, власне, обов'язок вимагають зателефонувати дружині, сповістити її про вимушену

затримку. Та він не схотів. Як майже завжди. Вона вже звикла до цього, та й однаково не повірила б. Він позіхнув і дозволив собі ще одну сигарету.

Трапс дивився, як троє літніх добродіїв ішли садовою стежкою, двоє попід руки, третій — гладкий, лисий — позаду. Вітання, потиски рук, обійми, розмова про троянди. Трапс відійшов од вікна, став біля книжкової полиці. Прочитавши назви книжок, він подумав, що вечір сьогодні буде нудний,— Готцендорф "Убивство й смертна кара", Савіньї "Система сучасного римського права", Ернст-Давід Геле "Практика допиту". Комівояжер зрозумів: господар — юрист, певне, колишній адвокат. Треба сподіватися довгих суперечок. Що тямить такий мудрагель у справжньому житті? Анічогісінько, на те існують закони. Ще Трапс трохи побоювався: ану, як зайде мова про мистецтво чи щось подібне, тоді він легко може осоромитися; та гаразд, якби він не крутився в самому вирі ділового життя, то теж знався б на високих матеріях.

Трапс неохоче зійшов униз, де всі зібралися на відкритій, ще й досі осяяній сонцем веранді, а економка, огрядна особа, накривала на стіл поруч у їдальні. Все ж таки він знітився, угледівши товариство, що чекало на нього, і зрадів, коли назустріч йому вийшов господар, майже дженджуристо зодягнений, у надто широкому сюртуку, рідесенький чуб старанно зачесаний назад. Трапса привітали невеличкою промовою. Не виказуючи свого подиву, він промимрив, що дуже радий, вклонився холодно, стримано, вдаючи світського ділка, й тоскно подумав: він же зостався в цьому селі, аби вполювати якусь дівчину. Не пощастило.

Він подивився на трьох дідуганів, що ні в чому не поступалися дивакуватому господареві. Наче величезні граки, сиділи вони на літній веранді з плетеними меблями й легкими завісами, старезні, брудні, занедбані, хоча в усіх сюртуки були з краму найвищого гатунку,— це Трапс визначив одразу,— коли не рахувати лисого (Піле на ім'я, сімдесят сім років, повідомив господар, рекомендуючи гостей). Хоч навколо було багато добрих стільців, Піле кілочком сидів на незручному дзиглику,

гідний, аж надміру причепурений, із білою гвоздикою в петельці, й раз у раз гладив свої пишні вуса, пофарбовані на чорне,— безперечно, пенсіонер, у минулому, можливо, дячок, що збагатів завдяки щасливому випадкові, або сажотрус чи машиніст.

Тим гірший вигляд мали решта двоє гостей. Один (пан Кумер, вісімдесят два), ще гладший за Піле, величезний, наче складений із шматків сала, сидів у гойдалці — обличчя яскраво-червоне, здоровенний носяра п'яниці, життєрадісні лупаті очі за скельцями золотого пенсне, до того—мабуть, через недогляд — нічна сорочка під чорним вбранням та кишені, повні газет і якихось паперів. А другий (пай Цорн, вісімдесят шість) — довготелесий, худорлявий, у лівому оці монокль, рубці на обличчі, ніс гачком, сніжно-біла лев'яча грива, запалий рот, криво застебнутий жилет і на ногах — неоднакові кольором шкарпетки, одне слово — втілення позавчорашнього дня.

— Кампарі? — спитав господар.

— Будь ласка,— відказав Трапс і сів на стілець.

Худорлявий, довготелесий цікаво роздивлявся його в монокль.

— Може, пан Трапс візьме участь у нашій грі?

— Авжеж. Я дуже люблю грати.

Старі добродії всміхнулися, захитали головами.

— Наша гра трохи незвичайна,— обережно почав господар, вочевидь вагаючись. — Ми граємо вечорами в наші колишні посади.

Старі добродії знову всміхнулися, чемно, стримано.

Трапс здивувався. Як це розуміти?

Господар пояснив:

— Колись я був суддя, пан Цорн — прокурор, пан Кумер — адвокат. Тож ми і граємо в суд.

— Он воно що,— втямив Трапс.

Ідея видалася йому непоганою. Можливо, вечір він усе-таки не змарнує.

Господар урочисто дивився на комівояжера. Взагалі, пояснив він лагідним голосом, вони відтворюють славетні історичні процеси — процес Сократа, Христа, Жанни д'Арк, Дрейфуса, з недавніх — процес паліїв рейхстагу, а якось вони визнали неосудним Фрідріха Великого.

— То ви граєте так щовечора? — здивувався Трапс.

Суддя кивнув.

— Але, звісна річ, найкраще, коли йдеться про живий матеріал,— пояснював він далі,— тоді часто виникають особливо цікаві ситуації. Ось позавчора один член парламенту, що виголошував у селі передвиборну промову і спізнився на останній поїзд, дістав вирок — чотирнадцять років ув'язнення за здирство й хабарі.

— Суворий суд, — визначив Трапс уже трохи веселіше.

— Справа честі,— засяяли старі.

Яку ж роль призначать йому?

Знов усмішки, майже сміх.

Суддя, прокурор і захисник у них уже є, це посади, які потребують знання справи та правил гри, зауважив господар, вільне тільки місце підсудного, та пана Трапса — він ще раз хоче це підкреслити — ніхто не приневолює брати участь у грі.

Пропозиція старих добродіїв потішила комівояжера. Вечір урятовано. Ніяких мудрих розмов, ніякої нудоти — здається, буде весело. Він був простий чоловік, не надто великого інтелекту і не дуже схильний до розумувань, досвідчений ділок, що ввесь віддавався своїй роботі, любив попоїсти й випити, а ще добряче пожартувати. Він візьме участь у грі, сказав комівояжер, і матиме за шану посісти осиротіле місце підсудного.

Браво, прорипів прокурор і заляскав у долоні, браво, це чоловіча мова, він зве це відвагою.

Зацікавлений Трапс спитав, у якому ж злочині його оскаржують.

— Це неважливо,— відказав прокурор, протираючи монокль,— злочин завжди знайдеться.

Усі засміялися.

Пан Кумер підвівся.

— Ходімо, пане Трапс,— сказав він майже батьківським тоном,— покуштуймо ще тутешнього портвейну; він давній, його варто спробувати.

Адвокат повів Трапса до їдальні. Великий круглий стіл був накритий по-святковому. Старі стільці з високими бильцями, темні картини по стінах, усе старосвітське, солідне; з веранди долинала балаканина старих, у відчинені вікна сіявся присмерк, чулося щебетання пташок, на

невеличкому столику стояли пляшки, на каміні — теж, у кошичках — бордо. Захисник старанно налив тремтливою рукою з давньої пляшки портвейну в дві маленькі чарки по самі вінця й обережно, ледве торкнувшися чаркою, цокнувся з комівояжером за його здоров'я.

Трапс надпив.

— Чудове! — похвалив він.

— Я ваш захисник, пане Транс,— мовив пан Кумер.— Тож кажімо один одному: за щиру приязнь!

— За щиру приязнь!

Найкраще було б, сказав адвокат, наблизивши до Трапса червоне обличчя з пияцьким носом і пенсне, та ще налягаючи своїм велетенським черевом, неприємною м'якою масою,— найкраще було б, якби Трапс одразу зізнався йому в своєму злочині. Тоді він міг би гарантувати, що в у суді все буде гаразд. Становище не небезпечне, але не зважати на нього не можна, треба стерегтися худого довгого прокурора, він ще не втратив сили духу, та й господар дому схильний до суворості, ба навіть до педантизму, а на старість — йому вісімдесят сім — ця риса в нього ще посилилася. Та попри все йому, захисникові, пощастило виграти більшість справ чи принаймні не допустити найгіршого. Тільки в одному випадку — вбивстві з пограбуванням — він нічим не зміг зарадити. Але ж про вбивство з пограбуванням тут немає мови, наскільки він розуміє пана Трапса, чи все ж таки?..

— Я, на жаль, не вчинив ніякого злочину,— засміявся комівояжер. І додав: — За ваше здоров'я!

— Зізнайтеся мені,— підбадьорював його захисник.— Не треба соромитись. Я знаю життя й нічому вже не дивуюся. Переді мною проходили долі, відкривалися безодні, можете мені повірити.

Йому дуже прикро, відказав, усміхаючись, комівояжер, але він справді попав під суд, не скоївши жодного злочину, а врешті, це справа прокурора — виявити якийсь злочин, пан Кумер сам так і сказав, і він, Трапс, ловить його на слові. Грати — то грати. Цікаво тільки, що з того буде. Чи його по-справжньому допитуватимуть?

— Гадаю, що так.

— Це мене дуже тішить.

Захисник занепокоївся.

— Ви вважаєте, що не винні, пане Трапс?

Комівояжер засміявся:

— Як немовля!

Розмова надзвичайно його веселила.

Захисник протер пенсне.

— Намотайте собі на вуса, юний друже: провина провиною, а головне — тактика! Дуже ризиковано, кажучи делікатно, удавати перед нашим судом невинного, навпаки, найрозумніше відразу ж зізнатися в якомусь злочині, приміром, у поширеному серед ділових людей ошуканстві. Тоді під час допиту ще може з'ясуватися, що підсудний перебільшує, що, власне, то не ошуканство, а простісінька спроба приховати з рекламних міркувань деякі факти, як воно за звичай буває в торгівлі. Від провини до виправдання добутися не легко, та все-таки можна, зате зовсім безнадійно боронитися, вдаючи невинного,— наслідок може бути катастрофічний. Ви програєте там, де могли виграти, і вже не можете вибирати собі провини, тепер вам її накидають.

Комівояжер весело стенув плечима й урочисто запевнив: шкода, але він нічим не може прислужитися, він не знає за собою жодного поганого вчинку, через який довелося б конфліктувати з законом.

Захисник знову надів пенсне. З Трапсом він матиме клопіт, задумано завважив він, тут коса наскочить на камінь.

— Тільки насамперед,— закінчив він розмову,— обмірковуйте кожне своє слово, не бовкайте зопалу, бо ви й не зогледитесь, як вас засудять до в'язниці на багато років, і тоді вже ради не буде.

До їдальні ввійшли старі з веранди й посідали довкола столу. Приємне товариство, жарти. Спершу подано найрізноманітніші закуски, ковбасу й холодне м'ясо, яйця по-російському, устриці, черепахову юшку. Всі були в доброму гуморі, задоволено сьорбали, чвакали без церемоній.

— Отже, підсудний, в чому ваша провина? Сподіваюсь, якесь гарненьке солідне вбивство? — прорипів прокурор.

Захисник заперечив:

— Мій клієнт — підсудний без злочину, сказати б, надзвичайне явище в юстиції. Він запевняє, що не винен.

— Не винен? — здивувався прокурор.

Рубці в нього почервоніли, монокль мало не впав у тарілку і загойдався на чорній шворці. Невеличкий, схожий на карлика, суддя, що саме кришив хліб у тарілку з юшкою, спинився, докірливо глянув на комівояжера й похитав головою; навіть лисий, мовчазний чоловік із білою гвоздикою здивовано втупився в нього. Запала страхітлива тиша. Не чути було ані брязкоту виделок і ложок, ані чвакання чи сопіння. Тільки в глибині кімнати тихенько посміювалася Сімона.

— Треба це, перевірити,— схаменувся нарешті прокурор.— Коли чогось не може бути, то його й немає.

— Починайте,— засміявся Трапс.— Я до ваших послуг.

До риби випили вина — легкого ігристого невшателю.

— Ану, подивимося,— сказав прокурор, вибираючи виделкою кістки з форелі.— Ви одружені?

— Вже одинадцять років.

— Діти є?

— Четверо.

— Фах?

— Текстильник.

— Тобто комівояжер, любий пане Трапс?

— Головний представник.

— Чудово. Зазнали аварії?

— Випадково. Вперше за рік.

— Ага. А до цього року?

— Ну, тоді я ще їздив на старій машині,— пояснив Трапс.— То був — "сітроєн" 1939 року, а тепер у мене "студебекер" — червоний, лакований, модель екстра.

— "Студебекер"? Цікаво. І тільки нещодавно придбали його? Досі ви, мабуть, не були головним представником?

— Авжеж, був простий, звичайний вояжер по текстилю.

— Кон'юнктура,— кивнув прокурор.

Обіч Трапса сидів захисник.

— Пильнуйте! — прошепотів він.

Комівояжер, чи головний представник, як ми можемо його тепер називати, безжурно взявся до біфштекса з підливою тартар, видушив на нього цитрину і, за власним рецептом, додав трохи коньяку, перцю й солі. Смачніших страв йому ще ніде не доводилося куштувати, зізнався Трапс, аж сяючи весь, досі він вважав за найприємніші для людей його кола вечори в ресторані "Країна див", однак цей вечір у їхньому товаристві — ще більша втіха.

— Ага, то ви відвідуєте "Країну див"? Яке прізвисько ви там маєте?

— Маркіз де Казанова.

— Чудово! — радісно прорипів прокурор, наче це було щось надзвичайно важливе, і знову приставив монокля.— Нам усім приємно це чути. Чи можна з прізвиська скласти думку про ваше приватне життя, мій любий?

— Увага! — прошипів захисник.

— Лише до певної міри, любий пане,— відказав Трапс.— Коли в мене щось і буває з жінками, то тільки випадково і без претензій.

Чи не буде пан Трапс такий ласкавий бодай коротенько ознайомити присутніх із своїм життям, спитав суддя, знову наливаючи невшателю. Адже вони надумали віддати дорогого гостя й грішника під суд і, по змозі, запроторити на довгі роки до в'язниці, коли тільки пощастить дізнатися в нього про особисте, інтимне, почути всілякі історії з жінками, присмачені якомога більше сіллю і перцем.

— Розповідайте, розповідайте! — зажадали від головного представника старі добродії й захихотіли.

Якось у них вечеряв сутенер, він розповідав неймовірно пікантні, прецікаві речі зі своєї діяльності й відбувся тільки чотирма роками ув'язнення.

— Отакої! — засміявся з усіма Трапс.— А що я можу, вам розповісти, панове? Життя в мене звичайне, пересічне, зразу признаюся. Сирота!

— Сирота!

Головний представник підняв свій келих, розчулено подивився в нерухомі пташині очі чотирьох добродіїв, Що вп'ялися в нього, наче в бозна-які ласощі, і всі цокнулися.

Сонце нарешті зайшло, вщух нестерпний пташиний гамір, але краєвид був ще осяяний денним світлом — сади й червоні покрівлі серед дерев, зелені пагорби, вдалині — відноги гір і глетчери; мирний настрій, тиша ідилічної місцевості, врочисте передчуття щастя, божої благодаті та всесвітньої гармонії.

В нього була важка юність, розповідав Трапс, поки Сімона міняла посуд і ставила на стіл велетенський таріль, що смачно парував,— печериці а-ля крем. Батько в нього був заводський робітник, пролетар, що підпав під вплив учення Маркса й Енгельса, похмурий чоловік. Він ніколи не дбав про свою єдину дитину. Мати — праля, вона рано зів'яла.

— Я мав змогу ходити тільки до початкової школи, тільки до початкової школи,— освідчив він із слізьми на очах, зажурений і водночас розчулений своїм злиденним минулим.

Усі цокнулись і випили "Резерв де Марешо".

— Характерно, — сказав прокурор, — характерно. Тільки початкова школа. Власними силами дісталися нагору, шановний?

— Гадаю, що так, — хизувався той, запалений "Марешо", окрилений дружнім товариством і врочистою красою божого світу за вікнами.— Гадаю, що так. Ще десять років тому я був простісінький мандрівний крамар і блукав з валізкою від будинку до будинку. Важка це робота — тинятися, ночувати десь у клуні чи в сумнівних нічліжках. Я почав свою діяльність із самого споду, так, із самісінького споду. А тепер, панове, якби ви бачили мій рахунок у банку! Я не хочу хвалитися, але в кого з вас є "студебекер"?

— Будьте обережні,— стурбовано прошепотів захисник.

— Як же це сталося? — спитав зацікавлений прокурор.

— Пильнуйте й не говоріть забагато,— нагадав захисник.

— Я єдиний представник фірми "Гефестон" на цьому континенті,— повідомив Трапс і звитяжно озирнувся навкруги.— Тільки Іспанія та Балкани в інших руках.

— Гефест був грецький бог,— прохихотів маленький суддя, нагрібаючи собі на тарілку шампіньйонів,— надзвичайно майстерний коваль, він викував тонкі невидимі сіті й спіймав у них богиню кохання та її полюбовника, бога війни Арея, а решта богів страшенно тішилася тим уловом, але що означає "Гефестон", єдиним представником якого в шановний пан Трапс, мені незрозуміло.

— І все-таки ви близько підійшли до справи, шановний господарю і судде,— засміявся Трапс— Ви кажете, що той незнайомий мені грецький бог, який зветься майже так, як і мій крам, викував тонкі, невидимі сіті. Коли сьогодні існують нейлон, перлон, мірлон, штучні тканини — високий суд, либонь, чув про них,— то існує й гефестон, король штучних тканин. Він міцний, прозорий, благодійний для ревматиків, такий самий незамінний в промисловості, як і в моді, потрібний для війни, як і для миру. Це найкраща тканина на парашути і водночас на найпікантніші нічні сорочки для гарних жінок, це я знаю з власного досвіду.

— Слухайте, слухайте,— закумкали дідугани,— власний досвід— це добре!

Сімона знову поміняла тарілки й принесла печеню з телячих нирок.

— Святкова учта! — засяяв головний представник.

— Мене тішить,— сказав прокурор,— що ви вмієте цінувати такі речі й цінуєте недаремно! Нас пригощають найкращими стравами, щедро пригощають, меню наче складене в минулому столітті, коли люди ще не боялися їсти. Подякуймо ж Сімоні! Подякуймо ж нашому господареві! Адже він сам усе купує, старий гном і гурман, а щодо вина, то про нього дбає Піле, скотар із сусіднього села. Подякуймо ж і Піле. Та повернімося до вас, мій любий. Розгляньмо вашу справу далі. Ваше життя ми вже знаємо, приємно було бодай трохи зазирнути в нього, і ваша діяльність теж нам зрозуміла. Нез'ясована тільки одна дрібниця: як досягли ви на службі такої зисковної посади? Тільки старанністю, залізною енергією?

— Увага,— прошипів захисник.— Стає небезпечно.

— Це було не так легко,— відповів Трапс, жадібно стежачи за суддею, що нарізав печеню,— спершу я мав перемогти Гігакса, а то була важка робота.

— А хто такий пан Гігакс?

— Мій колишній шеф.

— Його треба було усунути з дороги, хочете ви сказати?

— Геть позбутися, говорячи брутальною мовою крамарів,— відказав Трапс і набрав собі підливи.— Панове, ви почуєте щиру розповідь. У діловому житті стосунки жорстокі: як ти мені, так і я тобі, хочеш бути джентльменом — будь ласка, але ти загинеш. Я гребу гроші, як сіно граблями, проте ж і надсаджуюся, наче десятеро слонів, щодень ганяю на своєму "студебекері" по шістсот кілометрів, не менше. Я не дуже чемно повівся, коли треба було старому Гігаксові приставити ножа до горлянки й чиконути, та я хотів висунутися, що зробиш, врешті, бізнес — це бізнес.

Прокурор зацікавлено звів очі від телячих нирок на комівояжера.

— Геть позбутися, приставити ножа до горлянки, чиконути — якісь не дуже гарні слова, любий Трапс.

Головний представник засміявся.

— Звісно, їх треба розуміти в переносному значенні.

— А як здоров'я пана Гігакса, шановний друже?

— Він торік помер.

— Ви здуріли! — збуджено прошипів захисник. — Геть зсунулися з глузду.

— Торік помер,— співчутливо проказав прокурор.— Шкода. Скільки йому було років?

— П'ятдесят два.

— У розквіті. А з чого ж він помер?

— З якоїсь хвороби.

— Після того, як ви посіли його місце?

— Ні, перед тим.

— Гаразд, поки що в мене питань немає,— сказав прокурор.— Пощастило, нам пощастило! Ми відкопали мерця, а це, врешті, найголовніше.

Усі зареготали. Навіть лисий Піле, що побожно, педантично, без упину поглинав неймовірну кількість їжі, навіть Піле спинився і глянув на Трапса.

— Чудово! — сказав він і догладив свої чорні вуса.

По тому він замовк і знову заходився їсти.

Прокурор урочисто підняв келиха.

— Панове,— сказав він,— з цього приводу покуштуймо "Пішон-лонгвіль" 1933 року. Добре бордоське — до доброї гри!

Вони знову цокнулись і випили один за одного.

— Та й добре ж до біса, панове! — у захваті вигукнув прокурор, миттю вихиливши свого келиха й простягнувши його знову судді.— Смак надзвичайний!

Запав присмерк, і обличчя людей тепер ледве вирізнялись. У вікнах засяяли перші зірки. Економка засвітила три важких свічники, і тіні тих, що сиділи круг столу, заколивалися на стінах, немов дивовижна чашечка велетенської квітки. Приємний щиросердий настрій та взаємна симпатія спричиняли вільне поводження й вільні манери.

— Наче в казці,— зачудовано озвався Трапс.

Захисник витер серветкою спітніле чоло і мовив:

— Казка, любий Трапс,— це ви. Мені досі не траплявся підсудний; що з таким незворушним спокоєм вибовкував би вкрай необережні речі.

Трапс засміявся:

— Не бійтеся, любий сусіде! Коли почнеться допит, я голови не втрачу.

В кімнаті запала мертва тиша, це вже вдруге. Ніхто не чвакав, не сопів.

— Бідолаха! — простогнав захисник.— Що означають ваші слова; "Коли почнеться допит"?

— А хіба він уже почався? — спитав головний представник, накладаючи собі на тарілку салату.

Дідугани лукаво пересміхнулися, хитро глянули один на одного і аж замекали з утіхи.

А мовчазний лисий Піле захихотів:

— Він навіть не помітив, навіть не помітив!

Трапс здивувався, збентежився, йому стало моторошно від тих блазенських віселощів. Правда, неприємне почуття швидко щезло, і він теж засміявся.

— Даруйте мені, панове, я уявляв нашу гру більш урочистою, поважною, офіційною, як це відбувається в судовій залі.

— Любий пане Трапс,— почав пояснювати йому суддя,— нам надзвичайно приємно бачити ваше здивоване обличчя. Наш спосіб провадити суд здається вам незвичним і надто веселим, як я бачу. Але, вельмишановний, усі ми четверо, що сидять при цьому столі, вже вийшли на пенсію і звільнилися від непотрібних формальностей, від протоколів, писанини, законів і всього того мотлоху, що захаращує наші судові зали. Ми судимо, не озираючись на нікчемний кодекс законів, на якісь там параграфи.

— Мужньо,— відказав Трапс, язик йому вже трохи заплітався.— Мужньо! Панове, це мені до вподоби. Без параграфів — це смілива ідея.

Захисник церемонно підвівся. Він іде подихати повітрям, повідомив він, поки подадуть курятину і все інше, невеличка прогулянка для здоров'я й одна сигарета саме на часі, тож він запрошує пана Трапса скласти йому товариство.

Вони зійшли з веранди в ніч, що нарешті-таки настала, тепла й велична. З вікон їдальні на моріжки аж до трояндових кущів лягали золоті пасма світла. Небо зоряне, без місяця, між темними зграйками дерев ледь видніли стежки. Захисник і Трапс ішли по них, тримаючися попід руки. Обидва, обважнілі від вина, хиталися, раз у раз

перечіплювалися, та силкувались іти рівно й курили паризькі сигарети: в темряві мріли червоні цятки.

— Боже ж мій, оце-то розвага,— відітхнув Трапс і показав на освітлені вікна, де часом з'являлася огрядна економчина постать.— Як же там весело, як весело!

— Любий друже,— мовив захисник, похитнувся і схопився за Трапса, — перш як ми повернемось і візьмемося до курчатини, дозвольте мені сказати вам слово, щире слово, на яке вам треба зважити. Ви мені симпатичні, голубе, я відчуваю до вас ніжність і хочу сказати вам, як батько: ми неминуче наближаємося до цілковитого програшу нашого процесу.

— Пусте! — відказав головний представник і обережно потяг захисника стежкою навколо темної купи кущів.

Далі був ставок, вони надибали на кам'яну лаву й сіли. Зірки відбивались у воді, потягло прохолодою. Від села долинали згуки гармонії та спів, чувся альпійський ріжок,— це розважалася спілка скотарів.

— Будьте обережні,— застерігав захисник.— Ворог опанував важливі позиції; мертвий Гігакс, що так недоречно виринув із вашої нестримної балаканини, страшенно загрожує нам, становище вкрай погане, недосвідчений адвокат уже склав би зброю, та якщо ви будете наполегливі, скористаєтеся з усіх можливостей і насамперед якщо будете обережні й дисципліновані, то я зможу дещо важливе ще врятувати.

Трапс засміявся. Ну й кумедна ж ця гра, він її неодмінно запропонує на першому ж вечорі в "Країні див".

— Правда ж? — зрадів захисник.— Просто оживаєш від неї. Я геть був захляв, любий друже, як вийшов на пенсію: без роботи, без давнього, звичного мені діла, я мав отак доживати віку в цьому невеличкому селі. Що тут Діється? Нічого, тільки фену не відчутно, та й годі. Здоровий клімат? Що з нього без розумової праці? Прокурор помирав, у нашого гостинного господаря виявили рак шлунка. Піле хворів на діабет, я мав клопіт з високим тиском. От до чого привела бездіяльність. Собаче було життя! Часом ми десь збиралися, разом журилися, сумно згадували нашу колишню службу й наші успіхи — то була для нас єдина невеличка розрада. Аж ось прокуророві сяйнула думка почати цю гру, суддя дав свій дім, а я кошти — я ж не одружений, — та й, бувши кілька десятків років адвокатом нашої верхівки, відклав кругленьку суму на старість, мій любий,— важко повірити, який щедрий стає виправданий грабіжник із вищих фінансових кіл до свого захисника, просто марнотратний! Ця гра стала джерелом нашого здоров'я; гормони, шлунки, підшлункові залози знову почали добре діяти, нудьга щезла, знову з'явилися енергія, молодість, рухливість, апетит. Подивіться-но! — і Трапс невиразно побачив у темряві, як він, незважаючи на своє черево, зробив кілька гімнастичних рухів.— Ми граємо з суддевими гістьми, вони стають нашими підсудними,— повів далі захисник, знову сівши на лаву,— часом з мандрівними крамарями, часом з туристами, а два місяці тому ми засудили до двадцяти років в'язниці одного німецького генерала. Він проїздив тут із своєю дружиною, і тільки мій хист урятував його від шибениці.

— Надзвичайно! — вигукнув Трапс.— Така діяльність! Тільки з шибеницею щось не гаразд, тут ви трохи перебільшуєте, шановний пане адвокате, адже смертну кару скасовано.

— У державній юстиції,— пояснив захисник,— а в нашій приватній юстиції ми знову ввели її: саме можливість смертного вироку надає нашій грі такої напруги й своєрідності.

— А ката ви також маєте? — засміявся Трапс.

— Звісно,— гордо відказав захисник.— Також маємо. Піле.

— Піле?

— Ви здивовані?

Трапсові щось стисло горлянку.

— Але ж він скотар і дбає про вина, що їх ми п'ємо.

— Шинкарем він був завжди,— спокійно всміхнувся захисник,— а державну роботу виконував тільки за сумісництвом. Це була, так би мовити, його почесна посада. Піле відзначився як один із найкращих фахівців у сусідній країні, і хоч уже двадцять років на пенсії, але й досі не втратив своєї майстерності.

Вулицею проїхала машина, і в променях її фар засвітився дим із сигарет. На якусь мить Трапс побачив захисника, огрядну постать у заяложеному сюртуку, гладке, задоволене й лагідне обличчя. Трапс тремтів. Холодний піт зросив йому чоло.

— Піле!

Захисник здивувався:

— Та що вам сталося, любий Трапс? Я відчуваю, як ви тремтите. Вам погано?

— Я не знаю,— прошепотів головний представник і важко зітхнув,— не знаю.

Він бачив перед собою лисого, пригадував, як той тупо сидів за столом. Вечеряти з таким типом — це вже занадто. Тільки що ж йому,

сіромасі, робити зі своїм фахом! Лагідна літня ніч і ще лагідніше вино робили Трапса гуманним, терплячим, вільним від забобонів. Врешті, він багато бачив і знав життя, не якийсь там святенник чи обиватель, ні, він солідний бізнесмен, текстильник. Тепер Трапсові вже здавалося, що без ката вечір був би не такий веселий і приємний, і він зрадів на думку, як цікаво розповідатиме в "Країні див" про свою пригоду, ката можна буде якось туди запросити за невеличкий гонорар, сплативши йому й дорогу... І головний представник нарешті полегшено засміявся:

— Оце-то злякався! Грати стає ще веселіше!

— Довіра за довіру,— сказав захисник, коли вони підвелись і попід руки подалися до дому, сліпі від яскравих вікон.— Як саме ви вбили Гігакса?

— Хіба ж я його вбивав?

— Але ж він помер.

— Та я не вбивав його.

Захисник спинився.

— Мій любий молодий друже, — співчутливо почав він,— я розумію ваше вагання. З усіх злочинів найважче зізнатися в убивстві. Оскарженому соромно, він не хоче усвідомити свого вчинку, силкується забути його, викинути зі своєї пам'яті, взагалі він повний упередженості до минулого, він картається перебільшеним почуттям провини і нікому не довіряє, навіть своєму другові, що ставиться до нього як батько, своєму захисникові, а це вже безглуздя, бо справжній захисник кохається в убивстві, він у захваті, коли має до діла з убивством. Нумо, любий Трапс, розповідайте. В мене кращає настрій, коли переді мною — справжнє завдання, я стою перед ним, немов альпініст перед горою чотири тисячі метрів заввишки, дозволю собі, як колишньому

альпіністові, так висловитися. Тоді мозок починає думати й творити, гадати й вигадувати, і це величезна втіха. Ось чому ваша недовіра — велика, сказати б, непоправна помилка з вашого боку. Тож зізнайтеся мені в усьому, голубе.

— Мені нема в чому зізнаватися,— запевнив головний представник.

Захисник вражено зупинився. Яскраво освітлений з вікна, за яким чувся дедалі завзятіший регіт і дзенькіт келихів, він утупився в Трапса.

— Юначе, юначе,— докірливо промурмотів він,— знову те саме? Невже ви й досі не відмовилися від своєї помилкової тактики і досі вдаєте, що не винні? Хіба ж ви ще не збагнули? Хочемо ми того чи ні, а зізнаватися завжди є в чому, ви могли б уже це нарешті второпати. Нумо, мій друже, не церемоньтеся й не тягніть, кажіть просто, напрямки: як ви вбили Гігакса? У стані афекту, чи не так? Тоді ми мусимо приготуватися до оскарження в убивстві. Закладаюся, що прокурор саме до цього веде. Так мені здається. Я того братчика знаю.

Трапс похитав головою.

— Мій любий пане захисник,— сказав він,— особливий чар нашої гри, коли мені, початківцю, дозволено висловити свою скромну думку, саме й полягає в тому, що її учасникові стає моторошно, жаско. Гра загрожує перетворитися в дійсність. Нараз питаєш себе, чи ти таки не злочинець, чи не ти вбив старого Гігакса? Від ваших слів мені аж у голові запаморочилося. Ось тому — довіра за довіру: я не винен у смерті старого гангстера. Справді.

По цих словах вони ввійшли до їдальні, де вже подали курча, а в келихах виблискувало "Шато Паві" 1921 року.

Розчулений Трапс підсів до поважного, мовчазного, лисого дідугана й потис йому руку. Він, мовляв, дізнався від захисника про його

колишній фах і хоче наголосити: немає нічого приємнішого, як познайомитися коло столу з таким бравим чоловіком, він далекий від забобонів, навпаки. І Піле, погладжуючи свої фарбовані вуса, зашарівся і пробелькотів, затинаючись, жахливою говіркою:

— Превельми радий, превельми радий, все, що зможу.

Після цього зворушливого вияву братерських почуттів курча смакувало чудово. Сімона смажила його за власним рецептом, повідомив суддя. Всі чвакали, їли руками, хвалили той витвір куховарського мистецтва, пили, цокалися за здоров'я всіх по черзі, злизували з пальців підливу, почувалися прегарно і в доброму гуморі повели процес далі. Прокурор — пов'язана серветка й шматки м'яса перед дзьобатим ротом, що без угаву чвакав,— сподівався до курятини дістати ще й зізнання.

— Вельмишановний, любий оскаржений,— допитував він,— ви, звісно, отруїли Гігакса?

— Ні,— сміявся Трапс,— і не думав.

— Ну, тоді, скажімо, застрелили?

— Теж ні.

— Чи потай підготували автомобільну аварію?

Усі засміялись, а захисник знову прошипів:

— Обережно, це пастка!

— Дурниці, пане прокурор, дурниці кажете,— задерикувато відмагався Трапс.— Гігакс помер з інфаркту, і то в нього був уже не

перший напад. Перший стався кілька років тому, Гігаксові треба було стерегтися. Хоч він і вдавав дужого, та від будь-якого хвилювання інфаркт міг повторитися, це я знаю напевне.

— А від кого знаєте?

— Від його дружини, пане прокурор.

— Від його дружини?

— Боже мій, стережіться! — прошепотів захисник.

"Шато Паві" 1921 року перевершило всі сподівання. Трапс вихилив уже четвертий келих, і Сімона поставила йому окрему пляшку. Може, пан прокурор здивується,— головний представник цокнувся зі старими добродіями,— та щоб високий суд, бува не подумав, ніби він криється, він хоче сказати щиру правду і не відмовиться від неї, як навіть захисник шипітиме своє "стережіться". З пані Гігакс у нього дещо було, авжеж, старий гангстер часто їздив у справах і жорстоко полишав напризволяще свою апетитну, гарної статури жіночку, тож він іноді втішав її на канапі в Гігаксовій кімнаті, а згодом в їхньому подружньому ліжку, як воно часом буває в житті.

Від цих Трапсових слів старі добродії завмерли, тоді всі разом голосно заверещали з утіхи, а лисий, досі мовчазний, підкинув угору свою білу гвоздику й вигукнув:

— Зізнався! Зізнався!

Захисник у відчаї бив себе кулаками по скронях.

— Яка нерозважливість! — крикнув він.— Мій клієнт, мабуть, зсунувся з глузду, не можна вірити його розповіді.

Зачувши таку мову, Трапс обурився й почав заперечувати захисникові під схвальні вигуки інших. Потім виникла суперечка між захисником і прокурором, вперта, напівжартівлива, напівповажна дискусія, що її сенсу Трапс так і не добрав. Ішлося про якесь dolus1, а головний представник не знав, що воно таке. Суперечка ставала дедалі жвавіша, голосніша та незрозуміліша, втрутився суддя, теж розхвилювався, і коли попервах Трапс ще силувався бодай щось почути та збагнути сенс суперечки, то згодом він полегшено відітхнув, як економка поставила на стіл сири — камембер, брі, ементальський, грюєр, тет-де-муан, вашерін, лімбурзький, горгонцоль. Трапс подумав: як dolus, то хай собі буде dolus, цокнувся з лисим, що єдиний мовчав і, здавалося, теж нічого не розумів,— та несподівано прокурор знову звернувся до Трапса — скуйовджена лев'яча грива, темно-червоне обличчя, у лівій руці монокль:

— Пане Трапс, ви й досі приятелюєте з пані Гігакс?

Усі прикипіли очима до Трапса, а той поклав у рот шматок булки з камембером і спокійненько став жувати. Тоді ще ковтнув "Шато Паві". Десь цокав годинник, од села долинали звуки музики й чоловічий спів: "Зветься дім "Швейцарські шпаги". Після Гігаксової смерті, пояснив Трапс, він не відвідував тієї жіночки. Не хотів пускати лихої слави про чесну, вдовицю.

На Трапсів подив, це пояснення знову викликало незрозумілі, незбагненні веселощі, пожвавлення зростало, прокурор вигукнув: "Dolo malo, dolo malo"2,— проревів грецькі й латинські вірші, взявся цитувати Шіллера й Гете, а тим часом маленький суддя погасив усі свічки, крім однієї, і при її світлі почав, хихочучи й пирхаючи, показувати на стіні найхимерніші тіні: кіз, кажанів, чортів та лісовиків. Із захвату Піле так тарабанив по столі, що келихи, тарілки й тарелі аж витанцьовували.

— Йдеться до смертного вироку, до смертного вироку! — вигукував Піле.

Тільки захисник не брав участі в тому гармидері, він підсунув до Трапса таріль — хай накладає собі, вони хоч сиром поласують, більш їм нема чого робити.

На столі з'явилося "Шато Марго", а з ним повернувся спокій. Усі пильно стежили за суддею, що обережно й ретельно відкривав закурену пляшку (року 1914) чудернацьким старовинним коркотягом, яким можна було видобути корок із пляшки, поклавши її і не виймаючи з кошичка. Всі стежили за тією процедурою, затамувавши віддих,— корок слід було витягти й не пошкодити, бо він був єдиний доказ того, що в пляшці справді вино 1914 року: чотири десятиріччя давно знищили етикетку.

Корок вибрався не весь, решту треба було вийняти дуже обережно, але й на тому шматочку вже виднівся рік, корок передавали з рук у руки, нюхали, дивувалися, аж поки урочисто вручили головному представникові на згадку про чудовий вечір, як сказав суддя. Він покуштував вино, зацмокав, поналивав усім, гості почали й собі нюхати, хлебтати, щось захоплено вигукувати й вихваляти щедрого господаря. Таріль із сиром пішов по колу, і суддя запросив прокурора виголосити "оскаржувальне слово".

Прокурор насамперед зажадав засвітити нові свічки: обстановка має бути врочиста, побожна, потрібна зосередженість, внутрішня зібраність. Сімона принесла свічки. Відчувалася загальна напруженість, головному представникові стало якось незатишно, його проймало морозом, та однаково він вважав усю цю пригоду чудовою і нізащо в світі не відмовився б од неї. Тільки захисник здавався не дуже задоволеним.

— Гаразд, Трапс,— сказав він, — послухаймо оскаржувальне слово. Вас приголомшить те, що ви наробили своїми необережними відповідями й помилковою тактикою. Коли спершу ваше становище було погане, то тепер воно катастрофічне. Та будьте мужні, я вже якось вас визволю, тільки не панікуйте, це вам коштуватиме нервів — вискочити сухим із води.

Отже, почалося. Всі відкахикалися, прокашлялися, Ще раз цокнулись, і під усмішки й хихотіння прокурор почав свою промову.

— Найприємніше в цьому нашому вечорі те, — сказав він, піднісши свій келих, але не зводячись,— що нам пощастило натрапити на сліди вбивства так майстерно, блискуче здійсненого, що воно, безперечно, вислизнуло з-під уваги державного правосуддя.

Вражений Трапс зненацька розгнівався:

— То я, виходить, убивця? Чуєте, це занадто, захисник уже плів мені казна-що.

Та нараз він схаменувся, тоді зайшовся нестримним реготом і насилу заспокоївся: це ж чудовий жарт, тепер він збагнув, його хочуть умовити, що він злочинець, померти зі сміху можна, їй-бо, померти!

Прокурор гідно глянув на Трапса, протер свій монокль і знову вставив його.

— Оскаржений має сумнів щодо своєї провини,— сказав він.— Природно. Хто з-поміж нас знає себе, знає свої злочини й таємні провини? На одному тільки варто тепер наголосити, перше ніж знову спалахнуть пристрасті в нашій грі: коли Трапс убивця, як я стверджую, як я внутрішньо впевнений, то ми стоїмо перед надзвичайно врочистою миттю. Справді. Це радісна подія — викриття убивці, подія, що змушує наші серця дужче битися і що ставить перед нами нові завдання, ухвали й обов'язки, тож я хотів би насамперед привітати нашого любого гаданого злочинця, адже без злочинців важко викрити вбивство і доконати правосуддя. Хай же щастить нашому другові, нашому скромному Альфредо Трапсу — його привела сюди зичлива до нас доля!

Вибух радощів, усі звелися, випили за здоров'я головного представника, той подякував — сльози на очах — і запевнив: це найкращий вечір у його житті.

Прокурор, теж із слізьми:

— Найкращий вечір у його житті, каже наш шановний друг; які слова, які зворушливі слова! Згадаймо той час, коли на державній службі ми займалися своїм похмурим ремеслом. Тоді підсудний стояв перед нами не як друг, а як ворог. І якщо тоді ми відштовхували його від себе, то тепер пригортаємо до своїх грудей. Пригорнімо ж підсудного! — По цих словах він скочив на ноги, рвонув із стільця Трапса й палко обійняв його.

— Прокуроре, любий, любий друже! — белькотів головний представник.

— Підсудний, любий Трапс! — хлипав прокурор.— Будьмо на "ти"! Мене звати Курт. За твоє здоров'я, Альфредо!

— За твоє здоров'я, Курте!

Вони цілувались, обіймалися, гладили один одного і знову пили; всі були зворушені, заполонені дедалі палкішим почуттям приязні.

— Одначе як усе змінилося! — захоплено вів далі прокурор.— Колись ми тільки цькували, від випадку до випадку, від злочину до злочину, від вироку до вироку, а тепер ми обгрунтовуємо, заперечуємо, радимося, дискутуємо, виголошуємо промови й відповідаємо, і все це не поспішаючи, лагідно, весело, ми вчимося шанувати оскарженого, любити його, тішимося його симпатією, нас єднають братні почуття. І коли ми переймаємося ними, далі все йде легко, злочин уже не пригнічує, вирок звеселяє. Тож дозвольте мені у зв'язку з доконаним убивством виголосити вдячні слова. (Трапс, знову в пречудовому гуморі,

уриває: "Докази, Куртику, докази!"). Треба визначити: йдеться про виняткове, надзвичайно рафіноване вбивство. Хай наш любий злочинець не почує в моїх словах брутального цинізму, я далекий від цього; його вчинок можна назвати рафінованим у подвійному розумінні — у філософському і в технічно-віртуозному; за цим столом, шановний друже Альфредо, ми відмовилися від упередження бачити в злочині щось негарне, жахливе, а в правосудді, навпаки, щось гарне, ба навіть страхітливо гарне. Ні, ми бачимо і в злочині красу, як передумову до здійснення правосуддя. Це — філософський бік справи. Оцінімо ж тепер технічну красу злочину. Оцінка! Гадаю, що я знайшов відповідне поняття. Моє оскаржувальне слово буде не страшне, я не хочу лякати нашого приятеля, бентежити його. Це тільки оцінка, яка пояснить підсудному його злочин, розкриє його, доведе до свідомості, адже тільки на цоколі пізнання можна звести монолітний пам'ятник правосуддю.

Вісімдесятишестилітній прокурор знеможено замовк. Попри свій вік він говорив гучним тріскучим голосом, вимахував руками, до того ще й багато їв та пив. Він витер собі спітніле чоло і зморщену потилицю серветкою, що, вся в плямах, висіла в нього круг шиї. Трапс розчулився. Він сидів обважнілий, млявий після вечері. Він наївся, та не хотів поступатися перед чотирма дідуганами, хоч і розумів, що йому важко буде увігнатися за їхнім неймовірним апетитом та неймовірною жагою. Трапс любив добряче попоїсти, але такої життєвої снаги й ненажерливості йому ще ніколи не доводилося бачити. Він дивувався, втупившись очима кудись понад столом, млявий, улещений сердечною щирістю, з якою прокурор звертався до нього. Від церкви врочисто прогуло дванадцять разів, а здалеку, з темряви, долинув спів скотарів: "У нас життя, немов мандрівка..."

— Наче в казці,— знову й знову чудувався головний представник,— наче в казці. Тож убивство вчинив я, доконче я? Мене тільки дивує, як саме.

Тим часом суддя відкоркував ще одну пляшку "Шато Марго" 1914 року, і підбадьорений прокурор повів далі:

— Що ж сталося? Яким чином я виявив, що нашого любого друга можна уславити за вбивство? Та ще не звичайне, а віртуозне вбивство, без пролиття крові, без таких засобів, як отрута, револьвер тощо?

Він одкашлявся. Трапс, із сигарою в роті, не зводив з нього очей.

Як фахівець, він повинен виходити з тези, казав прокурор далі, що злочин може критися в кожній події, в кожній людині. Першим натяком на те, що пан Трапс — це чоловік, над яким зласкавилася доля і відзначила його злочином, стала та обставина, що текстильний вояжер ще рік тому їздив на старому "сітроєні", а тепер гордо роз'їжджає на "студебекері".

— Я, правда, знаю: ми живемо в часі високої кон'юнктури,— сказав прокурор,— тож перший здогад був ще невиразний, радше схожий на передчуття, що ми стоїмо перед якоюсь приємною подією, а саме — розкриттям убивства. Те, що наш любий друг обійняв посаду свого шефа, що він вижив шефа, що шеф нарешті помер,— усі ці події ще не докази, вони тільки підсилили те передчуття, виправдали його. Логічно обгрунтована підозра виникла тільки тоді, як ми довідалися, з чого помер той міфічний шеф: з інфаркту. Тут довелося поєднувати, комбінувати з усією гостротою розуму та інтуїції, обережно посуватися вперед, крадькома наближатися до істини, в звичайному відгадувати надзвичайне, у визначеному — невизначене, бачити постаті, немов у тумані, й повірити в убивство саме тому, що вбивство здавалося безглуздям. Погляньмо на весь наявний матеріал. Намалюймо портрет небіжчика. Ми мало знаємо про нього, та й те тільки зі слів нашого симпатичного гостя. Пан Гігакс був головний представник фірми "Гефестон", штучної тканини, що в її приємні властивості, змальовані нам любим Альфредо, ми охоче віримо. То був чоловік,— дозволю собі сказати,— що йшов на все, нещадно визискував підлеглих і розумівся на

своїй справі, хоча засоби, до яких удавався, часто бували більш як сумнівні.

— Правда! — збуджено вигукнув Трапс.— Шахрай був достеменно такий!

— Далі ми можемо зробити висновок — провадив прокурор,— що він любив удавати дужу, міцну людину, ділка, якому завше таланить, який може дати собі раду є будь-якій скруті і який пройшов крізь сито й решето. Тому Гігакс якнайпильніше приховував, що в нього важко хворе серце, як свідчить Альфредо, сприймав свою хворобу, можемо гадати, з якоюсь упертою люттю, бо вона, мовляв, підважувала його престиж.

Неймовірно, здивувався головний представник, це якесь чаклунство, він ладен закластися, що Курт був знайомий з небіжчиком.

Хай би він краще помовчав, прошипів захисник.

— Коли ми хочемо домалювати портрет пана Гігакса,— освідчив прокурор,— треба ще додати, що небіжчик нехтував свою дружину, котру ми уявляємо собі як апетитну, гарної статури жіночку,— принаймні наш друг висловився про неї приблизно так. Для Гігакса мали значення лише успіх, справа, зовнішній бік життя, його фасад, і ми можемо з певністю припускати, що він був переконаний у вірності своєї дружини, бо мав себе за виняткове явище, взірець чоловіка, тож і в голові собі не покладав, що дружина його зраджує. Для нього було б тяжким ударом, якби він дізнався, що вона зрадила його з нашим Казановою з "Країни див".

Усі засміялись, а Трапс ляснув себе по стегну.

— Саме з ним! — сяючи, підтвердив він прокуророву думку.— А коли Гігакс дізнався, це його й доконало,

— Та ви геть здуріли! — простогнав захисник.

Прокурор звівся і глянув щасливими очима на Трапса, що шкрябав ножем шматок сиру тет-де-муан.

— А як же довідався про те старий грішник? — спитав прокурор.— Мабуть, зізналася апетитна жіночка?

— Ні, вона була надто боягузлива, пане прокурор,— відказав Трапс, — і страшенно боялася свого гангстера.

— То Гігакс сам здогадався?

— Ні, він був надто самовпевнений.

— Чи, може, ти сам зізнався, мій любий друже й донжуане?

Трапс мимохіть зашарівся.

— Таке вигадав, Курте! — сказав він.— Старому шахраєві все виляпав один із його порядних ділових друзів.

— А навіщо?

— Хотів мені нашкодити. Він завше до мене вороже ставився.

— Бувають же на світі такі люди,— здивувався прокурор.— А як же дізнався той порядний добродій про твої стосунки з нею?

— Я сам йому розповів.

— Сам розповів?

— Еге, за чаркою. Чого тільки тоді не розкажеш.

— Авжеж,— кивнув прокурор.— Але ти щойно сказав, ніби той діловий друг пана Гігакса вороже ставився до тебе. То хіба ж ти не знав наперед, що старий шахрай про все довідається?

Тут до розмови енергійно втрутився захисник, навіть звівся, вмиваючись потом, аж змок комір його сюртука. Він хоче попередити Трапса, пояснив захисник, що на це питання не слід відповідати. Але Трапс був іншої думки:

— А чого ж не відповідати? Питання геть безневинне. Мені було байдуже, чи дізнається Гігакс чи ні. Старий гангстер так зневажливо ставився до мене, що я й не думав виявляти до нього поваги.

На якусь мить у кімнаті знову запала тиша, мертва тиша, а тоді знявся галас, гомеричний регіт, радість, буревій захвату. Мовчазний лисий дідуган обійняв Трапса, розцілував, захисник так реготав, що загубив пенсне — хіба ж на такого підсудного можна гніватись,— а суддя й прокурор тим часом витанцьовували по кімнаті, гупаючись об стіни, тисли один одному руки, вилазили на стільці, били пляшки, не тямлячись з утіхи.

— Оскаржений знову зізнався,— зарипів прокурор на всю кімнату, всівшися на бильці крісла,— то як же не вихваляти любого гостя, коли він так прегарно виконує свою роль! Випадок зрозумілий, одержано останнє підтвердження,— казав він далі, сидячи на розхитаному кріслі, наче якийсь облуплений монумент з часів барокко.— Погляньмо на нашого шановного любого Альфредо! Отже, його виказали шефові-гангстерові, поки він їздив на своєму "сітроєні" по всій країні. Ще рік тому! Він міг би пишатися тим, наш друг, цей батько чотирьох дітей, цей син заводського робітника. І справедливо! Ще під час війни він був мандрівний крамар, ба навіть гірше, крамар без патенту, зайда з контрабандним крамом, дрібний спекулянт, що діставався від села до

села залізницею або пішки польовими дорогами, часом проходив багато кілометрів темними лісами, до далеких хуторів, з брудною шкіряною торбою черезпліч, або із звичайним кошиком, чи подертою валізкою в руках. Згодом йому повелося вже краще, він увійшов до фірми і став членом ліберальної партії, на протилежність своєму батькові — марксистові. Та, насилу видряпавшись на дерево, хто ж спочиватиме на нижній гілці, коли вгорі, на самому вершечку, висловлюючись поетично, видно інші гілки з іще кращими плодами? Правда, заробляв комівояжер непогано, ганяв на своєму "сітроєні" від одного текстильного підприємства до іншого, на машину не нарікав, але наш любий Альфредо бачив, як лівобіч і правобіч виринали автомобілі нових зразків, випереджали його або мчали навстріч. До країни йшло багатство, а хто ж не хотів би й собі розбагатіти?

— Усе саме так, Курте,— сяяв Трапс.— Саме так.

Прокурор почувався в своїй стихії, він був задоволений, щасливий, наче дитина, ущедрена подарунками.

— То було легше надумати, ніж здійснити,— виголосив він, і досі сидячи на бильці крісла.— Шеф не давав комівояжерові підійматися вгору; лихий, упертий, він визискував Трапса, підбивав його на нові зв'язки, а на справді дедалі жорстокіше заневолював його.

— Щира правда! — обурено вигукнув головний представник.— Ви не маєте уявлення, панове, в яких шорах тримав мене старий гангстер!

— Ти змушений був піти на все,— сказав прокурор.

— Звісно! — потакнув Трапс.

Репліки підсудного розпалили прокурора, він стояв тепер на стільці, розмахуючи, наче прапором, серветкою, заляпаною вином, на жилеті — салат, томатний соус, шматочки м'яса.

— Наш любий друг почав просуватися по службі, хоч і не зовсім чесно, як він сам визнає. Можна приблизно уявити, як воно було. Він потай зв'язався з постачальниками свого шефа, розвідував, обіцяв кращі умови, спричиняв колотнечі, домовлявся з іншими текстильними комівояжерами, приставав до однієї спілки й водночас до іншої, що ворогувала з нею. Та зрештою він надумався стати на інший шлях.

— На інший шлях? — здивувався Трапс.

Прокурор кивнув:

— Той шлях, панове, вів до канапи в Гігаксовому помешканні, а далі просто до його подружнього ліжка.

Усі зареготали, а найдужче Трапс.

— Справді,— підтвердив він,— лихий жарт утяв я із старим гангстером. Надто вже була кумедна ситуація, як я тепер пригадую. Власне, я й досі трохи соромився оглядатися назад, кому приємно сповідатися, зовсім чистої білизни ні в кого немає, але перед такими доброзичливими друзями соромитися смішно й непотрібно. Дивина! Я відчуваю, що мене розуміють, і сам починаю себе розуміти, наче я знайомлюся з якоюсь людиною, що її досі знав тільки приблизно, ніби якогось головного представника зі "студебекером", жінкою й дітьми.

— Нам приємно відзначити,— тепло й щиро мовив на те прокурор,— що нашому любому другові нарешті замріло в темряві світло. Зробімо ж так, щоб йому стало видно, як удень. Коли ми ретельно, як завзяті археологи, простежимо мотиви його вчинків, то натрапимо на розсип похованих злочинів. Трапс заприятелював із пані Гігакс. Як же воно сталості? Він побачив апетитну жіночку, це ми легко собі уявляємо. Можливо, це було якось пізно ввечері, можливо, взимку, десь о шостій (Трапс: "О сьомій, Куртику, о сьомій!"), коли в місті вже поночіло й скрізь засяяли золотом вуличні ліхтарі, засвітилися вітрини, кінотеатри,

спалахнули зелені й жовті реклами, стало затишно, спокусливо і звабно. Він подався на своєму "сітроєні" ковзкими вулицями до району вілл, де жив його шеф (Трапс у захваті: "Так, так, до району вілл!"); під пахвою тека, доповіді, зразки тканин, треба доконче вирішити нагальне питання; і хоч Гігаксового лімузина на звичному місці край хідника не було, Трапс попрямував темним парком, подзвонив, пані Гігакс відчинила, її чоловік не вернеться сьогодні додому, а служниця кудись пішла, на пані була вечірня сукня, ні, краще — купальний халат, може, Трапс випив би аперитиву, вона щиро запрошує, отже, вони опинились у вітальні вдвох.

Трапс вражено вигукнув:

— Звідки ти все це знаєш, Куртику? Просто якесь чаклунство!

— Досвід,— пояснив прокурор.— Усі людські долі наслідують одна одну. Це не було зведення ні з боку Трапса, ні з боку жінки, це просто була можливість, якою він скористався. Пані сиділа сама й нудилася, нічого особливого не думала і рада була з кимось поговорити, в кімнаті приємно й тепло, а під купальним халатом з барвистими квітами на ній тільки нічна сорочка, тож коли Трапс, сидячи поряд, побачив її білу шию аж до грудей,— а вона торохтіла, лиха на свого чоловіка, геть розчарована, наш друг відчув це,— аж тоді він збагнув, що саме тут треба діяти, хоч насправді він уже діяв. Невдовзі він уже все знав про Гігакса: що він погано почувається, що велике хвилювання може його вбити, довідався, скільки йому років, який він нечемний і недобрий до своєї дружини і як твердо переконаний в її вірності,— адже від жінки, що хоче помститися своєму чоловікові, можна дізнатися все чисто. Отож він пішов на зв'язок із шефовою дружиною, це входило, власне, в його задум — у будь-який спосіб позбутися шефа, а там або пан, або пропав. І от настала мить, коли в його руках опинилося все: ділові контакти, постачальники, біла, пухкенька, гола жіночка вночі, тоді він і затягнув зашморг — викликав скандал. Навмисне. Це ми теж можемо собі уявити: знову вечір, затишні сутінки, ми знаходимо нашого друга в ресторані, скажімо, в якійсь пивничці старого міста, де аж надто накурено, все

добряче, патріотичне, солідне, ціни теж, круглі віконця, огрядний господар (Трапс: "У винарні ратуші")... тоді огрядна господиня, мусимо уточнити, а кругом по стінах — портрети покійних завсідників. Залою тиняється газетяр, знову виходить, тоді ввалюється Армія спасіння, співаючи "Хай нам сяє ясне сонце", кілька студентів, якийсь професор, на столі дві чарки й чимала пляшка, хтось пригощається. І ген у кутку — блідий, гладкий, спітнілий, розхристаний, апоплексичний, наче жертва перед стратою, той порядний діловий друг, здивований, що воно має означати, навіщо Трапс запросив його. Він уважно вислуховує з уст самого Трапса розповідь про перелюб і вже за годину, як і мало бути і як передбачав наш Альфредо, поспішає до шефа з почуття обов'язку, дружби і внутрішньої порядності та й розповідає геть усе бідоласі, гідному співчуття.

— От лицемір! — вигукнув Трапс.

Вирячивши круглі очі, він напружено слухав прокурора, радий чути правду, свою горду, сміливу, самотню правду.

Тоді:

— І от настала фатальна мить, та наперед розрахована мить, коли Гігакс про все довідався. Ми уявляємо собі, що старий гангстер міг іще податися додому, пойнятий люттю, а в машині — раптовий піт, біль у серці, руки тремтять, прогавлені знаки вуличного руху, гнівні посвисти поліцейських, важкий шлях від гаража до дверей будинку, і от він упав, може, просто в коридорі, куди вийшла йому назустріч гарно вбрана апетитна жіночка. Це тривало недовго, лікар тільки встиг дати морфій, шеф ледь чутно захрипів — і все, назавжди; дружина схлипує, а Трапс, удома, в родинному колі знімає телефонну трубку, збентеження, прихований тріумф, усе досягнено, чудовий настрій, а через три місяці — "студебекер".

Знову регіт. Добрий Трапс, що не тямився з подиву, реготав з усіма, хоч трохи й знічено, чухав потилицю, схвально кивав прокуророві й аж ніяк не почувався нещасним. Навпаки, він був у доброму гуморі, вечір-бо, на його думку, вдався якнайкраще; правда, трохи бентежило те, що його звинувачують у вбивстві, й він раз у раз замислювався. Але таке становище йому було приємне, адже виникало відчуття інших понять: правосуддя, провини, спокути,— і сповнювало його подивом. Він не міг забути страху, що пойняв його в садку і згодом за столом, коли всі вибухали реготом, але тепер той страх вдавався йому безпідставним і тільки звеселяв його. Усе ж бо робиться так по-людяному. Цікаво, що далі.

Добродії, хитаючись,— захисник аж заточувався,— перебралися до вітальні, геть заставленої вазами та всілякими дрібничками. На стінах — величезні гравюри, краєвиди міста, історичні картини, присяга на Рютлі, баталія при Лаупені, загибель швейцарської гвардії, прапорець сімох сміливців, ліпна стеля, карнизи, в кутку — рояль, зручні крісла, невисокі, широчезні, на них — вишивання, святобожі вислови: "Блаженний, хто йде праведною дорогою", "Найм'якша подушка — це чисте сумління". Крізь розчинені вікна ледь видніла сільська вулиця, казкова, майже вгадувана в темряві з мерехтливим світом ліхтарів та автомобілів, що о цій порі проїздили вже зрідка — було близько другої ночі.

Він зроду не чув нічого цікавішого за Куртикову промову, освідчив Трапс. Загалом і додавати нічого, можна хіба що зробити якісь дрібні зауваження. Приміром, порядний діловий друг був невисокий, худорлявий, з твердим коміром і зовсім не пітнів, а пані Гігакс приймала його не в купальному халаті, а в кімоно, з таким великим викотом, що її ласкаве запрошення можна було сприйняти алегорично,— це був Трапсів дотеп, взірець його скромного гумору,— та й інфаркт у гангстера стався не вдома, а в одному з його складів, тоді саме був страшенний фен, старого привезли до лікарні, там — параліч серця й кінець, та все це неістотне, а загалом усе відбувалося саме так, як розповів його надзвичайний друг серця й прокурор: він справді дещо дозволив собі з пані Гігакс, аби дошкулити старому шахраєві, еге ж,

тепер він добре пригадує, як, лежачи в ліжку шефа поряд із його дружиною, він дивився на фотокартку, на те неприємне, гладке обличчя з лупатими очима за роговими окулярами, і як йому дикою радістю сяйнув здогад: саме тим, що він оце так весело й старанно робить, він, власне, вбиває свого шефа, спокійно готує йому загибель.

Усі сиділи в м'яких кріслах із святобожими висловами і слухали Трапса. Той узяв чашку гарячої кави, поколотив ложечкою, а тоді ще й випив з великої пузатої пляшки чарку коньяку "Рофіньяк" 1893 року.

Отже, він підійшов до оскарження, оголосив прокурор, що сидів боком у величезному кріслі, поклавши на бильце ноги в неоднакових шкарпетках (сіро-чорна й зелена кратчаста). Друг Альфредо діяв не dolo indirecto3, коли б смерть була тільки випадковим збігом, ні, він діяв dolo malo — з лихим наміром, про що свідчать факти: по-перше, він сам спровокував скандал, по-друге, після смерті гангстера вже не відвідував його апетитної жіночки; з того неминуче виходить, що через молодичку він здійснював свій кровожерний план, вона була, так би мовити, тільки галантним знаряддям убивства. Отже, перед нами — вбивство, вчинене, сказати б, через психологічний вплив. І хоча, крім перелюбу, тут не сталося нічого протизаконного, тобто вочевидь нічого, ця очевидність щезла відразу, як любий підсудний по-дружньому зізнався в усьому сам. Він, прокурор, має приємність — і цим він закінчує своє оскарження — вимагати в високого суду для Альфредо Трапса смертного вироку як нагороди за злочин, що викликає подив, захват, пошану і справедливо може вважатися надзвичайним злочином століття.

Усі засміялися, заплескали в долоні, а тоді допалися до торту, що його саме внесла Сімона, аби, за її словами, увінчати вечір. На небі, мов у якомусь атракціоні, сходив вузенький серп пізнього місяця. Тиша, тільки тихий шемріт дерев, зрідка — гурчання автомобілів чи хода якогось пізнього перехожого, що поволі, трохи кривуляючи, плентає додому.

Головний представник почувався в безпеці, сидячи обіч Піле на м'якій канапі, що святобожо промовляла: "Бувай частіше в колі любих"; він обійняв мовчазного дідугана, що тільки зрідка здивовано вигукував: "Чудово!"— і при цьому гучно шипів на "ч". Трапс пригорнувся до його напомадженої елегантності, ніжно, лагідно, щока до щоки. З вина він обважнів, заспокоївся і відчував насолоду бути самим собою в товаристві, де тебе розуміють; як добре не мати від цього товариства жодних таємниць, бо вони вже не потрібні, як добре відчувати, що тебе поважають, цінують і люблять. Свідомість, що він доконав убивство, дедалі більше переймала Трапса, розчулювала, робила його життя складним, героїчним, цінним. Вона просто-таки запалювала Трапса. Він замислив убити й убив,— так він уявляв собі ту подію тепер,— щоб висунутись, але не з службових чи фінансових міркувань, не через бажання мати "студебекера", а щоб стати більш значущою,— оце те слово! — глибшою людиною, як йому мріялося — далі його думка не годна була сягти,— вартою пошани й любові цих учених, досвідчених людей. Дідугани, навіть Піле, здавалися Трапсові якимись старовинними магами, що про них він читав колись у "Рідерс Дайджест": вони зналися не тільки на таємницях зірок, а навіть на таємницях юстиції (він п'янів од цього слова), котру він у своєму житті текстильника сприймав тільки як щось абстрактне і котра зійшла тепер величезним, неосяжним сонцем над його обмеженим обрієм, немов якась не вельми зрозуміла ідея, що тим більше лякала і бентежила його. Отак, сьорбаючи золотаво-брунатний коньяк, він слухав, спершу глибоко здивований, а тоді чимраз дужче обурюючись, промовою огрядного захисника, що завзято намагався обернути його вчинок на щось звичне, міщанське, буденне.

Він задоволено вислухав винахідливу промову пана прокурора, казав пан Кумер, здіймаючи пенсне з набряклого, червоного, наче сире м'ясо, обличчя й наголошуючи свої слова легенькими, акуратними, геометричними рухами. Звісно, старий гангстер Гігакс помер; підсудний тяжко страждав од нього, все дужче злостивився на свого шефа і силкувався його позбутися, хто ж заперечуватиме, це річ життєва, але трактувати смерть хворого на серце ділка як убивство — чиста фантастика! ("Але ж я вбив!" — заперечив Трапс, гірко розчарований).

На противагу прокуророві він вважає, що оскаржений не винен, так, він не здатний на злочин. (Трапс, тепер уже гнівно: "Але ж я винен!") Головний представник фірми штучної тканини "Гефестон" може бути взірцем для багатьох людей. Та хоч він і вважає Трапса нездатним на злочин, це не означає, що той зовсім безневинний, навпаки. Він заплутаний у найрізноманітніші злочини: доконує подружню зраду, шахрує, часом зловтішно, але не можна сказати, що все його життя складається зі зрад та шахрайства, ні-ні, він має й позитивні риси, ба навіть чесноти. Альфредо — старанний, наполегливий чоловік, відданий друг своїх друзів, він прагне покращити майбутнє своїх дітей; з політичного погляду він цілком пристойна людина, це як брати загалом; але щось у ньому є непорядне, він трохи зіпсований, як зіпсовані майже всі пересічні люди, однак саме тому він не здатний на велику, чисту, горду провину, на рішучу дію, на недвозначний злочин (Трапс: "Наклеп, чистісінький наклеп!"). Він не злочинець, а жертва епохи, західної цивілізації, яка все більше й більше втрачає віру (що стає все туманнішою) в християнство, в універсалізм, набуває хаотичності, і людині вже не сяє жодна провідну зірка, а в наслідку — збентеженість, здичавіння, кулачне право й відсутність правдивої моралі. А що ж сталося тут? Цей звичайний, непідготовлений чоловік несподівано попав до рук досвідченого прокурора. Його інстинктивне прагнення панувати в текстильній справі, його приватне життя з усіма пригодами, що складалося з ділових подорожей, боротьби за кусень хліба та з більш-менш скромних розваг,— усе це зненацька осяяли яскравим світлом, дослідили, препарували, окремі факти, не поєднані один з одним, поєднали, хитро з'єднали все докупи логічним планом, випадкове поклали в основу вчинків, які могли бути й зовсім іншими, випадок перетворили в намір, легковажність — у задум, тож наприкінці слідства неминуче вискочив убивця, немов кролик із капелюха штукаря. (Трапс: "Брехня!") Якщо розглядати Гігаксову справу тверезо й об'єктивно, незважаючи на прокуророві містифікації, то можна зробити висновок, що за свою смерть старий гангстер має завдячувати насамперед сам собі, своєму безладному життю, своїй комплекції. Добре відомо, від чого хворіють такі ділки: неспокій, галас, розладнаний шлюб, нерви, але тут до інфаркту спричинився сильний фен, що про нього згадував Трапс,

адже фен дуже небезпечний для хворих на серце (Трапс: "Сміх, та й годі!"), отже, тут, безперечно, стався просто нещасний випадок.

Звісно, його клієнт рішуче просувався вперед, та він діяв за законами ділового життя, що він і сам раз у раз наголошував; звісно, він залюбки вбив би свого шефа, чого тільки подумки не уявиш, чого тільки подумки не зробиш, але ж тільки подумки, ніякої дії не було, і говорити про неї не можна,

Це ж абсурд, а ще більший абсурд — те, що його клієнт тепер сам повірив, нібито вчинив убивство; крім автомобільної аварії, він зазнав, сказати б, ще й аварії духовної, і тому він, захисник, пропонує виправдати Альфредо Трапса і т. д. і т. д.

Головного представника щодалі дужче злостив цей серпанок зичливості, яким захисник огортав його гарний злочин, і той злочин розпливався, спотворювався, ставав нереальним, примарним, якимсь продуктом атмосферного тиску. Трапс почував, що його недооцінюють, і, тільки-но захисник кінчив говорити, зажадав слова. Підвівшись із ще одним шматком торта в правій руці й з чаркою "Рофіньяку" в лівій, він обурено пояснив, що хоче, перш як дійдеться до вироку, ще раз усіх запевнити: він згоден із прокуроровим словом — тут на очі йому набігли сльози,— то було вбивство, свідоме вбивство, тепер він це збагнув, а захисників виступ, навпаки, глибоко розчарував, ба навіть вжахнув його, а він же сподівався, що саме захисник його найкраще збагне, він мав право сподіватися, а тепер він просить вироку, навіть більше — просить кари, не з улесливості, а просить піднесено, бо тільки цієї ночі йому відкрилося, що означає жити справжнім життям (тут наш добрий сміливець заплутався), на що й потрібні були високі ідеї правосуддя, провини й кари, наче ті хімічні елементи й сполуки, з яких створена його штучна тканина, якщо вже брати приклад з його діяльності. Усвідомивши це, він наче вдруге народився на світ, тільки йому бракує слів поза його фахом, нехай йому дарують, тож він навряд чи висловить те, що лежить йому на серці, — принаймні слово "народився" не вповні

передає те щастя, що, наче могутній буревій, пойняло його, закрутило, розбурхало.

Таким чином дійшло до вироку,— оголосив його маленький, теж п'яний як чіп суддя під регіт, вереск, радісні вигуки й потуги на спів (пан Піле), оголосив на превелику силу, не тільки через те, що виліз на рояль у кутку, чи радше вліз у рояль, бо він перед тим відкрив його,— але й мова вперто йому опиналася. Він перечіпався через слова, калічив їх чи ковтав, починав речення, але не міг з ними впоратися, приточував їх до інших, значення яких він давно забув, та загалом перебіг його думок ще можна було збагнути. Суддя почав з питання, хто ж має слушність — прокурор чи захисник; чи Трапс вчинив один із найвизначніших злочинів століття, чи він не винен. Жодного з цих двох поглядів він не може цілком підтримати. Справді, прокурорів допит був не до снаги Трапсові, як слушно завважив захисник, і через це він погодився на багато чого такого, що, властиво, відбувалося зовсім інакше, але знову ж таки він убив, хоч і без диявольського наміру, ні, він убив тільки через нерозважливість, що притаманна тому світові, у якому він живе й діє як головний представник фірми "Гефестон". Він убив, бо для нього найприродніше — приперти когось до стіни, пропхатися наперед, а там або пан, або пропав. У світі, де любий Альфредо гасав на своєму "студебекері", з ним нічого не сталося б, нічого не могло б статися, та він був такий ласкавий, що завітав до них, до їхньої тихої білої вілли (на цьому слові погляд у судді затьмарився, і він провадив далі під радісне хлипання, раз у раз уриваючи собі мову, бо розчулено й неймовірно голосно чхав, тоді його маленька голова щезала в здоровенній хусточці, і це викликало все дужчий регіт слухачів), до чотирьох старих чоловіків, що осяяли його життя чистим променем правосуддя, яке, правда, має дивні риси, він це знає, знає, знає, це глузливо промовляють четверо помережаних зморшками облич; воно відбивається в моноклі старого прокурора, в пенсне огрядного захисника, посміхається беззубим ротом п'яного судді, що вже трохи затикається, спалахує рожевим полиском на лисині відставного ката (слухачі нетерпляче уривають це красномовство: "Вирок, вирок!"), це гротескне, примхливе, пенсійне, але саме те правосуддя (всі влад: "Вирок, вирок!"), ім'ям якого він

присуджує їхнього найкращого, найлюбішого Альфредо Трапса до смертної кари (прокурор, захисник, кат і Сімона: "Браво, браво!", а Трапс, розчулено схлипуючи: "Дякую, любий судде, дякую!"), хоча юридично вирок обгрунтований тільки щирим зізнанням самого підсудного. Врешті, це найважливіше. Тож він радий оголосити вирок, беззастережно прийнятий підсудним; людська гідність не потребує нічиєї ласки, нехай же їхній шановний гість і друг радісно зустріне увінчання свого вбивства, що, як він сподівається, відбудеться за обставин не менш приємних, ніж саме вбивство. Те, що в міщанина, в пересічної людини виявляється випадково, через якусь лиховину чи неминучість природних явищ, через хворобу, через тромбофлебіт чи злоякісну пухлину, тут постає як необхідність, як моральний наслідок, тільки тут життя послідовно перевтілюється у витвір мистецтва, виявляється людська трагедія, спалахує в яскравому світлі, набуває бездоганної форми і завершується (слухачі: "Кінчай! Кінчай!"); так, можна з певністю сказати: тільки в акті оголошення вироку, що перетворює оскарженого на засудженого, відбувається посвята в лицарів правосуддя, немає нічого вищого, шляхетнішого, величнішого, ніж засудження людини на кару. І ось воно сталося. Трапс, цей, либонь, не зовсім законний щасливець — бо, власне, тут можлива тільки умовна смертна кара, але він не хоче брати цього до уваги, щоб не викликати розчарування в їхнього любого друга,— одне слово, Альфредо став тепер рівний їм і гідний бути прийнятим до їхньої колегії як чудовий гравець і т. ін. (Слухачі: "Шампанського!")

Вечір досяг апогею. Шампанське пінилося, ніщо не затьмарювало все гучніших веселощів гравців, що почувались як брати, навіть захисника втягли в сіті приязні. Свічки догоряли, якісь уже згасли, за вікном — перший подих ранку, збляклі зірки, прохолода, роса і передчуття далекого сонячного сходу.

Трапс, захоплений і водночас стомлений, зажадав, щоб його провели до кімнати нагорі, і падав з одних грудей на інші. Всі ледве белькотіли, п'яні-п'янісінькі, тяжкий дух сповнював вітальню, безглузда мова, самі монологи, бо ніхто вже нікого не слухав. Від усіх тхнуло червоним вином

і сиром, всі гладили Трапса по голові, пестили, цілували його, щасливого, стомленого, наче малу дитину лагідні дідусі й дядьки. Лисий, мовчазний Піле повів головного представника нагору. Вони рачки насилу лізли сходами, посередині застрягли, заплутались один в одному, далі не змогли лізти і вклякли на східцях.

Згори, з вікна, сіявся сірий, як каміння, вранішній присмерк, танув на чистих білих стінах, знадвору чулися перші шерехи нового дня, з далекої невеличкої станції — посвисти й інші звуки залізниці, як невиразний натяк про нездійснене повернення додому. Трапс був щасливий, він нічого не жадав — такого ще ніколи не траплялося в його житті, житті дрібного міщанина. Перед ним поставали якісь невиразні картини, хлоп'яче обличчя, це його мізинчик, його улюбленець, далі, в сутінках — невеличке селище, куди він попав через ту аварію, ясна стрічка вулиці, що спиналася на невисоке узвишшя, пагорб з церквою, могутній шелесткий дуб із залізним обруччям і підпорами, лісисті узгір'я і безмежне яскраве небо вгорі, позаду, попереду, скрізь, без краю.

Аж ось лисий геть охляв, промимрив: "Хочу спати, хочу спати, втомився, втомився",— і справді заснув, чув тільки, як Трапс повз нагору, тоді впав стілець. Лисий на мить прокинувся на сходах, ще весь у снах і згадках про зниклий страх і хвилини, сповнені жаху. Потім знову заснув. Навколо нього — плутанина ніг, це решта старих бралися сходами. Внизу вони розіклали на столі пергамент і, повискуючи і крекчучи, надряпали на ньому смертний вирок, складений надзвичайно пишномовно, з кумедними зворотами, вченими словами, латинню й давньонімецькою, і всі разом подалися нагору покласти свій витвір головному представникові на ліжко, щоб, прокинувшись уранці, він згадав їхнє грандіозне чаркування.

Надворі — світанок, прохолода, перший пташиний спів, гострий, нетерплячий. А вони піднімалися сходами, перелізли через зіскуленого лисого Піле. Трималися один за одного, спиралися один на одного, хиталися, ледве посувалися вгору, найгірше на закрутах сходів — там вони спинялися, відступали, раптом посувалися наперед і знову назад.

Нарешті всі троє опинилися перед дверима кімнати для гостей. Суддя відчинив їх, і вся врочиста група — прокурор іще з серветкою круг шиї — застигла на порозі: у віконній рамі висів Трапс, нерухомий темний силует на тьмяному сріблі неба, серед важкого духу троянд, так укінчено, без вороття, що прокурор, у моноклі якого відбивався вже могутній ранок, спершу ковтнув повітря, а тоді, безпорадно сумуючи за своїм втраченим другом, болісно вигукнув:

— Альфредо, мій добрий Альфредо! Та що ж ти, на ласку Божу, вигадав? Ти ж зіпсував нам найкращу вечерю!

1 Хитрість, ошуканство (латин.).

2 Лихий, нечесний (латин.).

3 Непрямий, побічний (латин.).